

IWONA NIEWIADOMSKA

POCZUCIE WSPARCIA RODZINNEGO U NIELETNICH POPEŁNIAJĄCYCH CZYNY KARALNE

I. TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

1. *Znaczenie wsparcia rodzinnego w procesie socjalizacji dziecka*

Rodzina stanowi najistotniejszy środowiskowy czynnik rozwoju młodego człowieka. Wyjątkowość tego środowiska w oddziaływaniu na rozwój dziecka polega na tym, że na podłożu kontaktów z członkami systemu rodzinnego rozwijają się postawy dziecka w stosunku do innych ludzi i otaczającej rzeczywistości. Jednym z najważniejszych zadań rodziny jest zapewnienie dzieciom prawidłowej socjalizacji. To właśnie wśród domowników rozwijają się przekonania dzieci na temat tego, co jest ważne i pożądane oraz w jaki sposób można osiągać określone cele. Dzięki temu, że socjalizacja obejmuje młodych i dorosłych, rodzina znajduje się w centrum przemian społecznych, a jednocześnie ma zagwarantowaną trwałość i kontynuację kulturową. Realizowane przez środowisko rodzinne wartości, normy, zaspakajanie potrzeb psychicznych, zwyczaje i święta, jasna i zrozumiała komunikacja, planowanie życia rodzinnego, kompetencje wychowawcze rodziców, stawiane wymagania, system kontroli, rodzaj nagród i kar oraz atmosfera radości i życzliwości tworzą układ socjalizacyjny, który z jednej strony normuje życie domowe, a z drugiej – określa stosunek tego systemu do społeczeństwa¹

Dr IWONA NIEWIADOMSKA – adiunkt Katedry Psychoprofilaktyki Społecznej w Instytucie Psychologii KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: pfrau@kul.lublin.pl

¹ L. Dyczewski, *Rodzina Społeczeństwo Państwo*, Lublin: TN KUL 1994, s. 19; B. Lachowska, *Szczęśliwe dzieciństwo – uwarunkowania rodzinne*, [w:] D. Kornas-Bieła (red.), *Oblicza dzieciństwa*, Lublin: TN KUL 2001, s. 280-281.

Na socjalizację dzieci w dużym stopniu wpływają procesy rodzinne związane z rozwiązywaniem problemów i podejmowaniem decyzji, realizacją zadań, kontrolą zachowania oraz redukcją napięć powstających wśród uczestników systemu² Ważny jest również klimat rodzinny wpływający na postawy i relacje wszystkich członków tego systemu. Klimat zadowolenia pomaga osobom, które przeżywają sytuacje trudne, ponieważ kontakty domowe stanowią dla nich źródło mobilizacji do działania. Natomiast klimat depresyjny pogłębia frustrację i doprowadza do izolacji od pozostałych członków rodziny³ Prawidłowa atmosfera rodzinna jest uwarunkowana przede wszystkim pozytywną jakością relacji między rodzicami. Natomiast związek między relacją małżeńską a szczęściem dzieci ma dwojaki charakter. Po pierwsze, prawidłowa relacja małżeńska stanowi dla dziecka optymalny wzorzec zachowań interpersonalnych i uczy właściwego funkcjonowania w kontaktach z innymi ludźmi. Po drugie, prawidłowa relacja małżeńska pozytywnie koreluje z adekwatnymi postawami wychowawczymi⁴

Celem procesu socjalizacji w rodzinie jest kształtowanie prospołecznych postaw dzieci. Do ich powstania niezbędna jest empatia, przyswojenie norm moralno-społecznych, budowanie poczucia własnej wartości oraz dostrzeganie podobieństw między sobą i innymi ludźmi. Znaczenie empatii w procesie socjalizacji polega na uzdolnieniu człowieka do prawidłowych i głębokich kontaktów interpersonalnych, odczuwania problemów innych ludzi, okazywania im współczucia i pomocy oraz do nawiązywania z ludźmi głębokich i trwałych przyjaźni. Interioryzacja norm moralno-społecznych jest niezbędna do realizacji wartości zogniskowanych na dobru drugiego człowieka i na dobru wspólnym. Pozytywne ustosunkowanie do własnej osoby pociąga za sobą pozytywną postawę wobec innych ludzi, umożliwiając w ten sposób dobre przystosowanie społeczne. Poczucie własnej wartości wynika z realistycznej, a jednocześnie pozytywnej oceny wszystkiego, co się składa na obraz samego siebie. Należy jednak zwrócić uwagę, że poczucie własnej wartości dziecka jest w dużej mierze uzależnione od procesu przejmowania od członków rodziny wartościujących ustosunkowań kierowanych względem niego. Natomiast dostrzegane podobieństwo między sobą a innymi pozwala dzielić świat społeczny na dwie podstawowe kategorie: „swoich” – podobnych do siebie i „obcych” – odmiennych od siebie. Dostrzegane podobień-

---

² Ch. Garvin, B. Seabury, *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*, Katowice: WN „Śląsk” 1998, s. 244.

³ Tamże, s. 257.

⁴ Lachowska, dz. cyt., s. 275.

stwo między własną osobą a innymi ułatwia socjalizację w wyniku tego, że hamuje reakcje agresywne, zwiększa poziom empatii i atrakcyjności interpersonalnej⁵ Badania empiryczne⁶ wykazały, że młodzież otrzymująca ze strony rodziców konstruktywne wsparcie i pozostająca w pozytywnych związkach ze wszystkimi członkami rodziny jest wyposażona, z jednej strony, w umiejętność radzenia sobie w sytuacjach społecznych, a z drugiej strony potrafi przeciwstawiać się presji rówieśniczej w zakresie inicjacji zachowań dewiacyjnych.

2. Czyny karalne nieletnich

Osoba do 17 roku życia nie popełnia przestępstwa tylko czyn karalny. Sprawca takiego czynu określany jest pojęciem „nieletni”⁷ Pojęcie czynu karnego stanowi potwierdzenie ważnej zasady, że osoba między 13 a 17 rokiem życia ze względu na brak zdolności do zawinienia nie może popełnić przestępstwa ani wykroczenia, z wyjątkiem czynów wymienionych w art. 10 kodeksu karnego. Dopiero ukończenie przez sprawcę 17 lat w chwili popełnienia przestępstwa powoduje zaistnienie odpowiedzialności karnej w ścisłym znaczeniu⁸

Pozytywne przystosowanie jednostki do otoczenia występuje wtedy, gdy w danej sytuacji istnieje wzajemne dopasowanie możliwości podmiotu, stawianych celów, podejmowanych zadań i zewnętrznych warunków realizacji zadań. Natomiast zachowania antyspołeczne, w tym czyny karalne często są wynikiem sytuacji trudnych powstających wówczas, gdy zostaje naruszona równowaga między możliwościami podmiotu, zadaniami i warunkami ich realizacji. Sytuacje trudne nie mają jednolitego charakteru; można je podzielić na⁹:

- *d e p r y w a c j e*, polegające na tym, że podmiot jest pozbawiony tego, co jest mu potrzebne do normalnego funkcjonowania lub realizacji określonego zadania, tzn. nie są zaspokojone podstawowe potrzeby osoby;
- *p r z e c i ą ż e n i a*, powstające w sytuacji, gdy trudność zadania wykracza poza granice możliwości podmiotu, np. sił fizycznych, zdolności umysłowych, wytrzymałości emocjonalnej;

⁵ E. Budzyńska, *Rodzina środowiskiem wychowania prospołecznego*, [w:] D. Koronas-Bielka (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Lublin: TN KUL, 2000, s. 254-255.

⁶ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków: UJ, 2000, s. 171-172.

⁷ Ustawa z dnia 26 X 1982 r. *Postępowanie w sprawach nieletnich* (Dz.U. Nr 35, poz. 228).

⁸ A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich)*, Toruń: UMK, 1986, s. 56.

⁹ T. Tomaszewski, *Człowiek i otoczenie*, [w:] tenże (red.), *Psychologia*, Warszawa: PWN 1982, s. 33-35.

- utrudnienia, związane z faktem, że możliwości wykonania zadania zostają zmniejszone albo wskutek braku elementów niezbędnych do realizacji zadania albo pojawienia się elementów utrudniających osiągnięcie celu;
- konflikty, powstające wówczas, gdy człowiek znajdzie się w polu przeciwstawnych sił o charakterze fizycznym, społecznym lub moralnym, w wyniku czego staje wobec konfliktu ról, kompetencji i zadań;
- zagrożenia, istniejące w sytuacji występowania zwiększonego prawdopodobieństwa naruszenia wartości cenionych przez działający podmiot; dotyczy to szczególnie naruszenia takich wartości jak życie, zdrowie, wolność, własność czy pozycja społeczna.

Związek między adaptacją do sytuacji trudnych a zachowaniami antyspołecznymi nieletnich może zachodzić na trzech poziomach¹⁰ Po pierwsze, czyny karalne mogą stanowić reakcje na sytuacje trudne, gdy zachowanie osoby zmierza do rozładowania wewnętrznych napięć. Po drugie, nieletni uczy się w najbliższym środowisku zachowań rozwiązujących trudności według norm sprzyjających łamaniu prawa, przy czym proces uczenia się jest związany z mechanizmem identyfikacji z osobami znaczącymi oraz z internalizacją antyspołecznych norm najbliższego otoczenia. Po trzecie – czyny karalne nieletniego mogą stanowić wynik nawykowych, już wyuczonych zachowań dewiacyjnych.

3. Doświadczenie wsparcia rodzinnego przez nieletnich

Współczesna rodzina polska ulega licznym przeobrażeniom: następuje rozluźnienie więzi rodzinnych, obniżenie prestiżu ojca, duża aktywność zawodowa matek, nieprawidłowa organizacja czasu wolnego. W wielu rodzinach pojawia się chaos wartości i norm oraz niestabilna sytuacja ekonomiczna. Zaburzone środowisko rodzinne nie chroni dziecka przed zachowaniami antyspołecznymi, ale samo staje się źródłem dewiacji z powodu występujących w nim zaburzeń, napięć i frustracji¹¹ W literaturze przyjmuje się, że za zachowania antyspołeczne młodzieży w 30-40% odpowiedzialny jest system rodzinny¹² Wyniki badań kryminologicznych sugerują, że zdecydowana większość nieletnich wychowuje się w rodzinach, które nie zaspakajają naturalnych potrzeb swoich członków. Kumulujące się czynniki negatywne w postaci porzucenia rodziny przez jednego z rodziców, dużego nasi-

¹⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa: PWN, 1999, s. 646.

¹¹ A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Katowice: WN „Śląsk” 2001, s. 123.

¹² Urban, dz. cyt., s. 171-172.

lenia konfliktów, zachowań agresywnych, słabej więzi emocjonalnej, wadliwych ról społecznych i niewłaściwych metod wychowawczych często doprowadzają do negatywnych strategii adaptacyjnych młodzieży i jej konfliktu z prawem karnym¹³ Jednym z najważniejszych czynników wywołujących zachowania antyspołeczne u młodzieży jest brak poczucia przynależności, wynikający z obojętności uczuciowej rodziców¹⁴ Dystans uczuciowy, w postaci odrzucenia dziecka, unikania kontaktów z dzieckiem lub manifestowania wrogości względem niego, doprowadza do frustracji potrzeby bezpieczeństwa, szacunku i miłości¹⁵ Dzieci odrzucane przez swoich rodziców charakteryzują się zaburzeniami emocjonalnymi, buntowniczością i agresywnością. W okresie adolescencji poczucie odrzucenia przekształca się w kłótniowość, wrogość i bunt wobec otaczającej rzeczywistości¹⁶

Na podstawie literatury przedmiotu można stwierdzić, że zaburzenia więzi dziecka z rodzicami, a szczególnie odrzucenie dziecka we wczesnych fazach życia, w istotny sposób wpływa na formowanie się stabilnego modelu zaburzeń antyspołecznych w późniejszym okresie życia. Czynnikiem ten jest bardziej znaczący od takich zmiennych jak: pochodzenie społeczne, struktura rodziny, style wychowania czy stosowanie kar fizycznych. Największy zakres zachowań antyspołecznych stwierdzono w tych przypadkach, gdy podstawie unikania dziecka we wczesnym okresie rozwoju towarzyszyło okazywanie przez matkę wrogości w późniejszych okresach życia¹⁷ Ponadto nieletni często wywodzą się z rodzin dostarczających wzorów agresywnego zachowania, w których zdobywają informację, że okazywanie agresji daje poczucie sprawowania kontroli nad własną i cudzą sytuacją¹⁸ W świetle badań zaznaczył się również wyraźny związek między ogólną atmosferą rodzinną a zachowaniami antyspołecznymi młodzieży. Adolescenci funkcjonujący w rodzinach o niekorzystnej atmosferze przejawiali tendencje do uczestniczenia w rówieśniczych układach pozarodzinnych, a tym samym byli bar-

---

¹³ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa: PWN 1997, s. 288.

¹⁴ K. Sitkowska, *Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich*, [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Warszawa: AW CB 1997, s. 192.

¹⁵ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa: MEN 2000, s. 20.

¹⁶ J. Wolińska, *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*, Lublin: UMCS 2000, s. 48-49.

¹⁷ M. Radochoński, *Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych*, [w:] B. Urban (red.), *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków: UJ 1998, s. 47.

¹⁸ W. Poznaniak, *Agresja u wychowanków zakładu poprawczego*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1988, nr 3-4, s. 137.

dziej narażeni na działanie destrukcyjnych grup rówieśniczych¹⁹ Należy również zwrócić uwagę na fakt, że dla wielu dzieci rodzina nie jest rzeczywistą grupą wsparcia ze względu na trudności w znalezieniu odpowiedniej ilości czasu na bezpośrednie przebywanie z dziećmi. Przeciążenie zawodowe rodziców doprowadza do częstych napięć, niewłaściwych reakcji na zachowanie dzieci, braku konsekwencji w postępowaniu wychowawczym oraz biernym i nieciekawym spędzaniu czasu wolnego, który polega najczęściej na oglądaniu telewizji. Konsekwencją takiej sytuacji są trudności doświadczane przez dzieci, które polegają przede wszystkim na braku poczucia przynależności, niskim zaufaniu do rodziców, nieśmiałości, niskiej samoocenie, gorszym przystosowaniu szkolnym, negatywnym stosunku do otoczenia, niższej dojrzałości emocjonalnej, dominacji emocji negatywnych w postaci lęku, złości, agresji lub gniewu²⁰ Podobne zależności uzyskano w badaniach osób przejawiających zachowania antyspołeczne. Matki nieletnich na ogół nie wiedzą, gdzie przebywają ich dzieci. W rodzinach tych osób nie dyskutuje się o istotnych sprawach dziecka, a rodzice rzadko objaśniają dzieciom zasady moralnego postępowania²¹ Potwierdzeniem braku wsparcia domowego i wadliwej socjalizacji nieletnich w środowisku rodzinnym są badania dotyczące chłopców, którzy popełnili czyny karalne o charakterze rabunkowym i chuligańskim²² Sprawcy czynów agresywnych o podłożu rabunkowym realizowali powzięty zamiar pod wpływem doraźnych okoliczności, wykorzystując bezbronność lub stan nietrzeźwości ofiary. Proces kształtowania osobowości u nieletnich z tej grupy często przebiegał nieprawidłowo na skutek niewłaściwych oddziaływań wychowawczych środowiska rodzinnego, w związku z tym proces integracji osobowości dokonywał się z udziałem negatywnych wartości, które nie są akceptowane społecznie. W rodzinach tych osób stwierdzono brak pozytywnych wzorców zachowania, co nie sprzyjało internalizacji prawidłowych postaw etyczno-moralnych. Cechą charakterystyczną dla badanych z tej grupy była długotrwała deprivacja podstawowych potrzeb psychicznych, w wyniku czego nieletni

---

¹⁹ D. Rode, *Społeczne i psychologiczne determinanty przestępczych zachowań agresywnych młodzieży*, [w:] J. Papież, A. Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń: Wyd. A. Marszałek 1998, s.137.

²⁰ R. Grochocińska, *Przemoc w rodzinie zjawiskiem zagrożenia rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, [w:] Papież, Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży*, s. 415-417.

²¹ Nowak, Wysocka, dz. cyt., s. 122.

²² I. Rajska-Kulik, *Osobowościowe i sytuacyjne tło motywacyjne czynów agresywnych, w tym zabójstw dokonanych przez nieletnich (w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego)*, [w:] Papież, Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży*, s. 170-171.

poszukiwali zaspokojenia sfrustrowanych potrzeb w kryminogennej grupie rówieśniczej, a ponadto – słaby rozwój uczuć wyższych, chłód emocjonalny, brak zdolności do syntonii i empatii.

II. PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH

Analiza znaczenia rodziny w procesie socjalizacji młodzieży posłużyła jako podstawa do postawienia pytania badawczego: Jaki jest związek między poczuciem wsparcia rodzinnego a popełnianiem czynów karalnych przez nieletnich?

1. *Charakterystyka badanej grupy*

Próby odpowiedzi na postawione pytania badawcze dokonano na podstawie badań 100 chłopców w wieku 16-18 lat. Ze względu na kryterium naruszania norm prawa karnego osoby badane podzielono na dwie grupy. Do grupy pierwszej zakwalifikowano 50 nieletnich chłopców, którzy systematycznie popełniali czyny karalne. Kolidacja z prawem karnym w tej grupie miała różnorodny charakter:

- 48% badanych popełniało kradzieże,
- 28% jednocześnie dokonywało kradzieży, włamań, rozbojów i wymuszeń,
- 10% nieletnich popełniało czyny karalne w postaci kradzieży i włamań,
- 4% nieletnich zajmowało się wymuszeniami,
- 4% popełniało kradzieże i rozboje,
- 2% zajmowało się wymuszeniami,
- 2% badanych dokonywało sprzedaży narkotyków.

Natomiast do drugiej grupy zakwalifikowano 50 chłopców, którzy nie mieli kolidacji z prawem karnym, a nauczyciele określili ich jako pozytywnie przystosowanych do wymagań szkolnych.

2. *Opis metody zastosowanej w badaniach*

Profil Rodziny opracowany przez Z. Gasia składa się z 86 twierdzeń, na podstawie których stworzono 6 skal oraz wskaźnik informujący o poczuciu funkcjonalności rodziny²³

- Skala S (spójność rodziny) bada przejawy życia rodzinnego, dzięki którym członkowie rodziny mogą przeżywać poczucie wspólnoty i bliskości emo-

---

²³ Z. G a ś, *Profil rodziny jako technika diagnozy systemu rodzinnego*, [w:] *Uzależnienia. Skuteczność programów profilaktycznych*, Warszawa: WSiP 1994, s. 72-79.

cjonalnej. Ponadto na podstawie wyników w tym wymiarze można określić istnienie zwartego systemu wartości i przekonań w systemie rodzinnym.

- Skala A (adaptacyjność rodziny) pozwala scharakteryzować możliwości systemu rodzinnego w zakresie współdziałania i wykorzystywania wspólnych doświadczeń w sytuacjach trudnych.
- Skala WZ (wzajemne zrozumienie) ujmuje te elementy funkcjonowania rodziny, które wskazują na istnienie empatii rodzinnej, adekwatności wzajemnej percepcji oraz otwartości na rozumienie komunikatów innych osób.
- Skala RR (role rodzinne) służy do jakościowej identyfikacji i do określenia nasilenia patogennych ról rodzinnych.
- Skala TR (trudności rozwojowe) mierzy poczucie trudności rozwojowych systemu rodzinnego, manifestujących się w różnych postaciach, między innymi poprzez stagnację, bezradność i pesymizm życiowy.
- Skala DR (dezintegracja rodzinna) mierzy poziom trudności rodziny w zakresie zintegrowanego przeciwstawiania się sytuacjom kryzysowym.
- Wskaźnik PF (poczucie funkcjonalności) służy do pomiaru poczucia funkcjonalności rodziny odczuwanego przez każdego z członków systemu rodzinnego.

Rzetelność testu mierzono metodą estymacji stabilności bezwzględnej dla poszczególnych osób w rodzinie, czyli ojców, matek i dzieci. Wszystkie skale były stabilne na poziomie istotności statystycznej. Trafność diagnostyczną testu dla rodziców sprawdzono za pomocą korelacji z testem Postaw Rodzicielskich M. Ziemskiej, a dla dzieci – inwentarzem PCR A. Roe.

3. Sposoby statystycznego opracowania danych ilościowych

Do obliczeń statystycznych zastosowano test istotności różnic między średnimi wynikami w grupach (t-Studenta) oraz analizę dyskryminacyjną. Zastosowanie analizy dyskryminacyjnej jest użyteczne w sytuacjach, kiedy zachodzi potrzeba stworzenia prognozowego modelu przynależności do grupy w oparciu o zaobserwowane zmienne. Procedura generuje funkcję dyskryminacyjną w oparciu o liniowe kombinacje predyktorów, zapewniając najlepsze rozróżnienie między grupami.

III. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

W celu odpowiedzi na postawione pytanie dotyczące wspierania rozwoju nieletnich przez systemy rodzinne dokonano analizy różnic między średnimi wynikami nieletnich popełniających czyny karalne i chłopców pozytywnie

dostosowanych społecznie uzyskanych w teście Profil Rodziny Z. Gasia. Wyniki analizy są zawarte w tabeli 1.

Tabela 1. Wyniki średnie, odchylenia standardowe oraz wskaźniki istotności różnic (t-Studenta) dla zmiennych Profilu Rodziny Z. Gasia w grupie nieletnich popełniających czyny karalne (N=50) i w grupie chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=50).

Zmienne skal Profilu Rodziny	Grupy				Istotność różnic	
	Nieletni (N=50)		Pozytywnie dostosowani (N=50)		t-Studenta	p. u. ≤
	M	s	M	s		
Spójność rodziny (S)	5,02	1,501	6,36	1,66	-4,22	0,000
Adaptacyjność rodziny (A)	4,40	2,19	6,36	2,08	-4,58	0,000
Wzajemne zrozumienie (WZ)	3,84	1,54	5,56	1,68	-5,33	0,000
Role rodzinne (RR)	6,50	1,41	5,26	1,49	4,25	0,000
Trudności rozwojowe rodziny (TR)	5,86	1,63	4,96	1,74	2,67	0,01
Dezintegracja rodzinna (DR)	7,06	2,16	5,08	1,89	4,87	0,000
Poczucie funkcjonalności rodziny (PF)	4,14	1,77	6,12	1,97	-5,27	0,000

Na podstawie danych umieszczonych w tabeli 1 można stwierdzić, że nieletni uzyskali istotnie niższe wyniki w skalach dotyczących pozytywnych wymiarów funkcjonowania rodziny, czyli w doświadczaniu spójności rodziny (S), adaptacyjności rodziny (A) oraz w skali mierzącej wzajemne zrozumienie (WZ). Natomiast w skalach informujących o trudnościach przeżywanych przez system rodzinny, czyli w wymiarze patologicznych ról rodzinnych (RR), trudności rozwojowych rodziny (TR) oraz skali służącej do pomiaru dezintegracji rodzinnej (DR) nieletni chłopcy uzyskali statystycznie wyższe wyniki. Należy również zwrócić uwagę, że w grupie młodzieży naruszającej prawo karne wystąpiło istotnie niższe poczucie funkcjonalności rodziny, świadczące o tym, że ten system w małym stopniu spełnia wobec tych osób swoje podstawowe zadania.

W celu wyjaśnienia roli systemu rodzinnego w kształtowaniu zachowań o charakterze karalnym zastosowano analizę dyskryminacyjną. Wyniki równania dyskryminacyjnego zawiera tabela 2.

Tabela 2. Równanie dyskryminacyjne: Badanie różnic w poczuciu wsparcia rodzinnego uzyskanego w Teście Profilu Rodziny Z. Gasia u nieletnich popełniających czyny karalne (N=50) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=50).

Zmienne Profilu Rodziny	Współczynniki niestandardyzowane (funkcja predykcyjna) (b)	Współczynniki standaryzowane (funkcja eksplanacyjna)		
		(β)	λ Wilksa	p.u.≤
Spójność rodziny (S)	-0,35	-0,21	0,85	0,000
Adaptacyjność rodziny (A)	-0,01	-0,02	0,82	0,000
Wzajemne zrozumienie (WZ)	-0,32	-0,51	0,77	0,000
Role rodzinne (RR)	0,17	0,25	0,84	0,000
Trudności rozwojowe rodziny (TR)	0,19	0,31	0,93	0,000
Dezintegracja rodzinna (DR)	0,14	0,28	0,80	0,000
Poczucie funkcjonalności rodziny (PF)	-0,14	-0,27	0,78	0,000
Wartość stała: α	-2,09			
Istotność równania: $\chi^2=34,02$; p.u.≤000 Funkcja dyskryminacji kanonicznej: R=0,55				

Analizując dane zawarte w tabeli 2, należy zwrócić uwagę, że wyodrębniona struktura zmiennych niezależnych (skale w Profilu Rodziny) jest dość wysoko skorelowana (R=0,55) ze zmienną zależną (czyny karalne nieletnich). Przyjmując współczynniki standaryzowane równania dyskryminacyjnego za podstawę do interpretacji psychologicznej uzyskanych wyników, można scharakteryzować funkcjonowanie systemów rodzinnych zarówno w grupie nieletnich, jak i w grupie chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie.

1. *Charakterystyka wspierania rozwoju nieletnich popełniających czyny karalne przez ich systemy rodzinne*

W rodzinach nieletnich występuje bardziej relatywny system wartości i przekonań. Członkowie tych systemów mają mniej możliwości, aby przeżywać poczucie wspólnoty i bliskości emocjonalnej, w związku z tym rzadziej mają okazję do uzewnętrzniania swoich uczuć i myśli (S↓). Członkowie rodzin nieletnich mają większe trudności w zakresie wzajemnego uzupełniania się i dzielenia zarówno rolami, jak i obowiązkami rodzinnymi. Rodzice i dzieci rzadko mają wspólne zainteresowania i rozrywki. Domownicy przejawiają małe umiejętności w zakresie analizy minionych doświadczeń i wykorzystywania ich w organizowaniu przyszłości. Cechą charakterystyczną tych systemów jest również to, że w sytuacjach konfliktowych ujawniają

nią się słabe umiejętności negocjowania, natomiast sytuacje trudne wyzwalają przede wszystkim indywidualne strategie radzenia sobie z problemami, a nie strategie polegające na konstruktywnych działaniach wspólnych (A↓). Trudności adaptacyjne rodziny mogą wynikać z faktu, że w rodzinach nieletnich występują problemy związane z przejawami empatii, polegające przede wszystkim na braku wzajemnego rozumienia motywów postępowania poszczególnych członków rodziny, trudnościach w zakresie aktywnego słuchania, zamykaniu się na komunikaty werbalne i pozawerbalne innych osób oraz braku adekwatności we wzajemnej percepcji tych komunikatów (WZ↓). Innym negatywnym zjawiskiem, na które należy zwrócić uwagę, jest utrwalenie patologicznych ról w rodzinach nieletnich, polegających na upartym trwaniu przy jednym sposobie działania, „błaznowaniu”, poszukiwaniu „domowego kozła ofiarnego”, odgrywaniu roli „tyrana rodzinnego”, opieraniu się na „jedynym wybawicielu” w trudnych sytuacjach lub przyjmowaniu roli „człowieka wszechwiedzącego”, „sędziego”, „męczennika” czy „ofiary” w celu zwrócenia na siebie uwagi (RR↑). Systemy rodzinne nieletnich przeżywają również w dużym nasileniu trudności rozwojowe związane z niewielką ilością pomysłów i rozwiązań w zakresie rozwiązywania sytuacji problemowych, bezradnością oraz nasilonym pesymizmem życiowym (TR↑). Sytuacje kryzysowe doprowadzają często do dezintegracji w postaci zaburzeń komunikacji interpersonalnej, rzadkiego dzielenia się swoimi przemyśleniami na temat teraźniejszości lub przyszłości, zaniechania wspólnego dyskusowania na temat wyznaczania i realizowania życiowych celów. Doświadczanie dezintegracji rodziny stanowi często przyczynę wzrostu poczucia zagrożenia i bezradności domowników wobec zdarzeń zachodzących w otaczającej rzeczywistości (DR↑). Przedstawione regularności dotyczące funkcjonowania systemów rodzinnych nieletnich chłopców stanowią podstawę do tego, że mają oni poczucie niskiej funkcjonalności własnego środowiska domowego (PF↓). A subiektywnie odczuwany brak wsparcia rodzinnego stanowi istotny czynnik predysponujący ($R=0,55$) do zaburzeń nieletnich w zakresie funkcjonowania społecznego, w tym również do zachowań o charakterze czynów karalnych.

2. Charakterystyka wspierania rozwoju chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie przez ich systemy rodzinne

W rodzinach młodzieży dostosowanej społecznie występuje tendencja do zwiększania spójności rodziny. Tendencja ta polega na występowaniu różnych przejawów życia, dzięki którym osoby bliskie mogą przejmować zwar-

ty system wartości oraz doświadczają poczucia wspólnoty, łatwości kontaktowania się uzewnętrzniania swoich uczuć i myśli. Spójność w tych rodzinach jest budowana za pomocą okazywania sobie czułości, dzielenia się różnego typu pomysłami, otwartego mówienia o swoich indywidualnych problemach, rozmów na temat konstruktywnych wartości, w tym również na temat dużej wartości własnej rodziny ($S\uparrow$). Inną ważną cechą systemów rodzinnych, które sprzyjają pozytywnemu przystosowaniu społecznemu dzieci, jest wysoka adaptacyjność, polegająca na optymizmie, wspólnych zainteresowaniach, radości czerpanej ze wspólnych działań, wzajemnym zrozumieniu, radzeniu się, dobrowolnym pomaganiu innym, spełnianiu powierzonych obowiązków, wewnętrznej motywacji do zawierania rodzinnych kompromisów, analizie aktualnych sytuacji życiowych z perspektywy wszystkich członków rodziny, wyciąganiu konstruktywnych wniosków z dyskusji oraz wspólnym podejmowaniu ważnych decyzji życiowych ($A\uparrow$). Do zmiennych różnicujących systemy rodzinne nieletnich i chłopców pozytywnie dostosowanych należy również wymiar wzajemnego zrozumienia, ponieważ pozytywnemu dostosowaniu do wymagań społecznych towarzyszy rodzinna empatia, polegająca na wysłuchaniu, zrozumieniu, liczeniu się z opiniami każdej osoby wchodzącej w skład rodziny, zainteresowaniu sprawami bliskich, wspólnym dyskutowaniu już zrealizowanych zadań, radości z odniesionych sukcesów oraz przypisywaniu dużej wartości rodzinnemu dziedzictwu ($WZ\uparrow$). Ponadto w domach osób dostosowanych występują słabe tendencje w zakresie utrwalenia patogenicznych ról. Umiejętności dzielenia się własnymi problemami, a także konstruktywne sposoby rozwiązań sytuacji trudnych sprzyjają faktowi, że w tego typu rodzinach występuje mniej bezprzedmiotowych oskarżeń, niezrozumiałych zakazów i nakazów, poczucia krzywdy lub sztucznego komizmu ($RR\downarrow$). Dobra komunikacja interpersonalna oraz otwartość systemu na doświadczenia stanowi podstawę pozytywnego rozwoju wspólnoty domowej. W sytuacjach trudnych są uruchamiane grupowe strategie poszukiwania konstruktywnych rozwiązań, w związku z tym występuje mniejsze nasilenie przeżywanych trudności u poszczególnych osób ($TR\downarrow$). Z przedstawionym wnioskiem koresponduje również fakt mniejszej dezintegracji w rodzinach młodzieży pozytywnie dostosowanej społecznie. Wysoki poziom spójności, adaptacyjności i wzajemnego zrozumienia oraz małe nasilenie patologicznych ról powoduje, że rodziny tego typu potrafią konstruktywnie przeciwstawiać się kryzysom, ponieważ doświadczanie sytuacji trudnych doprowadza, z jednej strony, do zjednoczenia wszystkich domowników, a z drugiej strony daje szansę do budowania poczucia sprawczości całej wspólnoty ($DR\downarrow$). Wymieniona konstelacja czyn-

ników doprowadza do tego, że chłopcy pozytywnie dostosowani społecznie mają poczucie wysokiej funkcjonalności własnej rodziny ($PF\uparrow$), co sprzyja doświadczaniu przez nich konstruktywnego wsparcia domowego w zakresie ich indywidualnego rozwoju.

IV PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że nieletni chłopcy mają poczucie niskiego wsparcia rodzinnego, o czym świadczy, z jednej strony, niski poziom spójności, adaptacyjności i wzajemnego zrozumienia rodziny ($S\downarrow$, $A\downarrow$, $WZ\downarrow$), a z drugiej – wysokie nasilenie wyników w zakresie patologicznych ról, trudności rozwojowych i dezintegracji rodziny ($RR\uparrow$, $TR\uparrow$, $DR\uparrow$). Występowanie przedstawionych czynników ryzyka zachowań antyspołecznych w środowisku domowym nieletnich ściśle współwystępuje z postawami rodzicielskimi i obrazem siebie młodzieży dysfunkcjonalnej. Związek między przedstawionym opisem własnej rodziny a percepcją postaw rodzicielskich w opiniach młodzieży polega na tym, że niski poziom spójności i adaptacyjności koreluje z małym nasileniem postawy kochającej matki i postawy ochraniającej ojca, brak wzajemnego zrozumienia – z małym nasileniem postawy wymagającej matki, pełnienie patologicznych ról – z postawą odrzucającą obydwójga rodziców, a niskie poczucie funkcjonalności – z małym nasileniem postawy kochającej obydwójga rodziców i zbyt wysokimi wymaganiami ojca. Natomiast w percepcji rodziców, szczególnie matek, niski poziom spójności, adaptacyjności, a jednocześnie wzrost patologicznych ról, trudności rozwojowych i dezintegracji rodziny wynika z poczucia bezradności w podejmowanych działaniach wychowawczych²⁴

Innym zagadnieniem, na które należy zwrócić uwagę, są związki zachodzące między percepcją systemu rodzinnego a obrazem siebie u młodzieży przejawiającej zachowania dewiacyjne. Percepcja niskiego poziomu spójności i niskiego poziomu wzajemnego zrozumienia w rodzinie współwystępuje u nastolatków z negatywnym obrazem siebie, niskim poziomem zaufania do własnej osoby, mniejszą wrażliwością emocjonalną oraz z ograniczonymi kompetencjami interpersonalnymi. Wysokie nasilenie „dysfunkcyjnych ról rodzinnych” sprzyja mniejszym zdolnościom w zakresie obrony w sytuacjach zagrożenia, osłabionym możliwościom kontrolowania własnego zachowania, większym trudnościami w zakresie rozumienia siebie i innych oraz

²⁴ Gaś, dz. cyt., s. 75-76.

nasileniu agresywności wobec otoczenia. Przeświadczenie o istnieniu trudności rozwojowych w rodzinie koreluje istotnie z mniejszym zaufaniem do siebie, tendencjami do submisji, brakiem poczucia autonomii i umiejętności walki o swoje prawa, schematycznością w podejmowanych działaniach oraz wyraźnymi skłonnościami do manifestowania swoich słabości. Nasilenie odczuwanej dezintegracji rodziny współwystępuje z trudnościami w zakresie prawidłowej identyfikacji psychoseksualnej oraz ze słabymi umiejętnościami przywódczymi. Niski poziom poczucia funkcjonalności systemu rodzinnego istotnie zaburza zdolności do obrony w sytuacjach zagrożenia oraz umiejętności działania w sytuacjach zadaniowych²⁵

Przedstawione wyniki badań potwierdzają koncepcję podejścia systemowo-rodzinnego, wedle którego patologiczne zachowania członków rodziny stanowią próbę adaptacji jednostki do środowiska domowego, a indywidualne przejawy zachowań patologicznych mogą być niezbędne do utrzymania równowagi tego systemu²⁶ W związku z tym zarówno w oddziaływaniach profilaktycznych, jak i w procesie resocjalizacji młodzieży wchodzącej w konflikt z prawem karnym powinny znaleźć się strategie mające na celu wzmocnienie poczucia wsparcia rodzinnego u każdego z członków tego systemu. Przedstawioną tezę potwierdzają aktualne założenia dotyczące profilaktyki zachowań dewiacyjnych, które kładą nacisk na zaangażowanie rodziny, a szczególnie rodziców w działania zapobiegające przejawom zachowań antyspołecznych²⁷ Zmiany w sposobie funkcjonowania środowiska domowego są możliwe, ponieważ według teorii systemowej rodzina jest żyjącym systemem, który posiada granice, ale jednocześnie jest otwarty w wyniku ciągłych interakcji ze swoimi członkami i osobami spoza systemu. Jest to system, który bezustannie się zmienia, ale jednocześnie wciąż utrzymuje swoją stałość, tworząc stan płynnej równowagi. Ponadto środowisko domowe, jako żyjący system, zmierza w kierunku większej organizacji. Jeśli rodzina jest zdrowa, to będzie nakierowana w rozwoju na realizację określonych wartości i celów. Natomiast jeśli system rodzinny nie jest zdrowy, to zmiany w nim następujące będą najczęściej wynikiem prób i błędów podejmowanych przez jego członków²⁸

²⁵ Tamże, s. 77-78.

²⁶ Ch. Sheridan, S. Radmacher, *Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia*, Warszawa: IPZ 1998, s. 45.

²⁷ S. Maisto, M. Galizio, G. Connors, *Narkotyki zażywanie i nadużywanie*, Warszawa: „Karan” 2000, s. 417.

²⁸ E. Lonergan, *Zastosowanie teorii terapii grupowej*, [w:] H. Bernard, R. McKenzie (red.), *Podstawy terapii grupowej*, Gdańsk: GWP 2003, s. 201.

Podejścia profilaktyczne i resocjalizacyjne skierowane do rodziców mają trzy podstawowe cele. Pierwszy cel dotyczy informowania o specyfice funkcjonowania dzieci w różnych okresach rozwojowych. Drugi cel polega na uczeniu konstruktywnych metod wychowawczych oraz wspomaganie więzi rodzinnych. Trzecim ważnym celem programów rodzicielskich jest pomoc w zakresie rozwijania i przekazywania dzieciom silnego systemu wartości, dzięki któremu dziecko będzie w stanie podejmować niezależne decyzje i przeciwstawiać się naciskowi destrukcyjnych grup rówieśniczych²⁹ Przykładem podejścia profilaktycznego skierowanego do rodziców jest program „Szkoła dla rodziców i wychowawców” J. Sakowskiej i Z. Śpiewak, oparty na koncepcji wychowania bez porażek T. Gordona³⁰ Do długofalowych celów programu należy uświadamianie rodzicom, że skuteczność wychowania w znacznym stopniu zależy od osoby wychowującej oraz że proces wychowawczy powinien opierać się na jasnym i czytelnym systemie wartości, który jest realizowany przez samych rodziców. Inne cele realizowane w programie polegają na budowaniu klimatu zaspakajającego potrzeby miłości, bezpieczeństwa i akceptacji, pogłębianiu refleksji dotyczącej skuteczności określonych metod wychowawczych, obalaniu mitów dotyczących wychowania, tworzeniu jednorodnego środowiska rodzinno-szkolnego służącego konstruktywnemu rozwojowi dzieci oraz powoływaniu lokalnych grup wsparcia, w których rodzice mogą uzyskać pomoc w rozwoju życia osobistego, rodzinnego i zawodowego. Natomiast do bezpośrednich celów programu należy opanowanie przez rodziców konkretnych umiejętności wychowawczych, mających na celu nawiązywanie efektywnej współpracy z dzieckiem, konstruktywne modyfikowanie niepożądanych zachowań dziecka bez stosowania przemocy, wspieranie usamodzielniania się dziecka, rozwijanie realistycznego obrazu własnej osoby i zaufania do siebie u dziecka oraz wyrażanie rodzicielskich oczekiwań w taki sposób, aby były one respektowane przez dziecko.

---

²⁹ D. Chlebio - Abed, *Pierwotna profilaktyka uzależnienia od alkoholu*, Katowice: WN „Śląsk” 2000, s. 90-91.

³⁰ J. Szymańska, *Przegląd programów profilaktycznych*, [w:] G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii 2002, s. 155.

BIBLIOGRAFIA

- Budzyńska E.: Rodzina środowiskiem wychowania prospołecznego, [w:] D. Kornas-Biela (red.), Rodzina: źródło życia i szkoła miłości, Lublin, TN KUL, 2000, s. 253-266.
- Chlebio-Abed D.: Pierwotna profilaktyka uzależnienia od alkoholu, Katowice: WN „Śląsk” 2000.
- Garvin Ch., Seabury B.: Działania interpersonalne w pracy socjalnej, Katowice: WN „Śląsk” 1998.
- Dyczewski L., Rodzina Społeczeństwo Państwo, Lublin: TN KUL 1994.
- Gaś Z.: Profil rodziny jako technika diagnozy systemu rodzinnego, [w:] Uzależnienia. Skuteczność programów profilaktycznych, Warszawa: WSiP 1994, s. 66-91.
- Grochocińska R.: Przemoc w rodzinie zjawiskiem zagrożenia rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym, [w:] J. Papież, A. Płukis (red.), Przemoc dzieci i młodzieży, Toruń: Wyd. A. Marszałek, 1998, s. 413-417.
- Grześkowiak A., Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich), Toruń: UMK 1986.
- Hołyst B.: Kryminologia, Warszawa: PWN 1999.
- Wiktymologia, Warszawa: PWN 1997.
- Lachowska B.: Szczęśliwe dzieciństwo – uwarunkowania rodzinne, [w:] D. Kornas-Biela (red.), Oblicza dzieciństwa, Lublin: TN KUL 2001.
- Lonergan E.: Zastosowanie teorii terapii grupowej, [w:] H. Bernard, R. MacKenzie (red.), Podstawy terapii grupowej, Gdańsk: GWP 2003.
- Maisto S., Galizio M., Connors G.: Narkotyki zażywanie i nadużywanie, Warszawa: „Karan” 2000.
- Nowak A., Wysocka E., Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii, Katowice: WN „Śląsk” 2001.
- Poznaniak W.: Agresja u wychowanków zakładu poprawczego, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1998, nr 3-4, s. 129-139.
- Radochoński M.: Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych, [w:] B. Urban (red.), Problemy współczesnej patologii społecznej, Kraków: UJ 1998, s. 25-55.
- Rajska-Kulik I.: Osobowościowe i sytuacyjne tło motywacyjne czynów agresywnych, w tym zabójstw dokonanych przez nieletnich (w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego), [w:] J. Papież, A. Płukis (red.), Przemoc dzieci i młodzieży, Toruń: Wyd. A. Marszałek 1998, s. 163-171.
- Rode D., Społeczne i psychologiczne determinanty przestępczych zachowań agresywnych młodzieży, [w:] J. Papież, A. Płukis (red.), Przemoc dzieci i młodzieży, Toruń: Wyd. A. Marszałek 1998, s. 126-138.
- Sheridan Ch., Radmacher S.: Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia, Warszawa: IPZ 1998.
- Sitkowska K.: Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, [w:] B. Hołyst (red.), Przemoc w życiu codziennym, Warszawa: AW CB 1997, s. 185-203.
- Szymańska J.: Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki, Warszawa: MEN 2000.

- Przegląd programów profilaktycznych, [w:] G. Świątkiewicz (red.), Profilaktyka w środowisku lokalnym, Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii 2002, s. 139-160.
- Tomaszewski T.: Człowiek i otoczenie, [w:] tenże (red.), Psychologia, Warszawa: PWN 1982.
- Urban B., Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży, Kraków: UJ 2000, s. 171-172.
- Wolińska J.: Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny, Lublin: UMCS 2000.

A SENSE OF FAMILY SUPPORT IN JUVENILES COMMITTING PENAL ACTS

Summary

On the basis of Z. Gaś's Family Profile questionnaire an analysis has been made of the sense of family support as a factor increasing the risk of committing penal acts by juveniles. The answer to the study question put by the author has been given basing on a study of 100 boys at the age of 16-18. In the group of the subjects 50 juveniles were separated who committed penal acts and 50 boys who were positively socially adjusted.

The basic conclusion from the study is the statement that the subjective sense of family support in juveniles is significantly lower than in the youth who have not violated the penal code. The sense of a low family support in juveniles resulted from significantly lower scores than in boys who were adjusted as far as family cohesion, adaptability and mutual understanding were concerned, and from significantly higher scores in pathological family roles, developmental difficulties in the family and family disintegration.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: nieletni, przestępczość, czyny karalne, wsparcie rodzinne, adaptacyjność.

Key words: juveniles, delinquency, penal acts, family support, adaptability.